

П.Є. Таран

*Таврійський національний університет
ім. В.І. Вернадського*

КОНСТИТУЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ КРИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 1917 р. У ПРОЕКТАХ ПАРТІЇ «МІЛЛІ-ФІРКА» ТА МУСУЛЬМАНСЬКОГО ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ

В умовах кардинальної зміни форми російської держави та типу її політичного режиму наприкінці Першої світової війни, точкою відліку чого стала Лютнева революція в Петрограді, відбулися суттєві зрушення і в політичних програмах національних кіл колишньої імперії. Повною мірою це стосувалося й кримськотатарського народу, національний провід якого, започаткований в межах загального мусульманського руху ліберального спрямування, виніс на порядок денний гасла, що були характерні для нової політичної ситуації. При цьому пріоритетними серед них стають ідеї автономного і державного устрою Криму.

Імператорська влада в російській столиці припинила своє фактичне існування 27 лютого 1917 р., коли рада старійшин Державної Думи четвертого скликання у відповідь на царський указ про її розпуск утворила альтернативний монарху владний орган – Тимчасовий комітет Державної Думи. Метою його створення проголошувалося відновлення порядку в Петрограді, а також здійснення офіційних зносин з установами і особами. Він мав виконати роль структурного парламентського утворення, що забезпечувало легітимність передачі владної естафети в російській державі від імператора до Тимчасового уряду, створеного Тимчасовим думським комітетом 1 березня 1917 р. Адже наступного дня у м. Пскові парламентарі настояли, щоб Микола II зрікся престолу на користь свого брата великого князя Михайла Олександровича. Останній 4 березня добровільно передав найвищі державні повноваження «Тимчасовому уряду, за почином Державної Думи виниклому і наділеному всією повнотою влади до того, як скликані у можливо короткий термін на підставі загального, прямого, рівного і тайного голосування Установчі Збори своїм рішенням про образ правління викажуть волю народу».

Отже, вже в самому зреченні імператорської фамілії було зосереджено заклик до прояву народного волевиявлення щодо майбутнього державного ладу Росії, що безпосереднім чином стосувалося й національних окраїн колишньої імперії. Тому вже 15-17 березня 1917 р. в Петрограді пройшла нарада членів мусульманської фракції та її бюро, де було схвалене рішення про підготовку і проведення Всеросійського з'їзду мусульманських народів, для чого утворювалося Тимчасове центральне бюро на чолі з Ахмедом Цаліковим. Нарada, на якій були присутні представники кримськотатарського народу, висловила свої рекомендації щодо делегатського складу й порядку денного роботи з'їзду.

На виконання ухвали наради 25 березня в Сімферополі відбулося «засідання Загальнокримського мусульманського зібрання», що увійшло в історію як I Курултай кримськотатарського народу. В ньому взяли участь близько 2000 делегатів з усіх повітів Таврійської губернії, мусульманських благодійних товариств і суспільно-політичних організацій. Серед питань, що обговорювалися на зборах, першочергове місце обійняли традиційні проблеми кримськотатарської релігійно-культурної автономії – діяльність ТМДП і Вакуфної комісії. Після доповіді Алі Боданинського, що стосувалася цих питань, дійшли висновку про необхідність їхнього переобрання.

Таке рішення диктувалося й обставинами часу, оскільки обов'язки таврійського муфтія тоді виконував відставний офіцер російської армії Селямет мурза Кипчацький, призначений лише 9 лютого 1917 р. на посаду кади-ескера без усякого попереднього обрання. 17 березня того ж року він надіслав листа таврійському губернському комісару, де писав, що «не будучи наділеним шляхом вільних виборів довірою своїх одновірців і разом з тим проникнутий усвідомленням високої важливості проголошених тимчасовим урядом принципів нового державного і суспільного ладу», він вважає «своїм моральним зобов'язанням скласти з себе посаду Таврійського магометанського кади-ескера, покладену старим урядом». Дещо пізніше, Указом Тимчасового уряду №13 від 12 квітня 1917 р. його було звільнено з посади. Тому на зборах було обрано тимчасових муфтія і голову Вакуфної комісії. Ними стали видатні вожді кримськотатарського національного руху 1917 – 1918 рр., які на той час вже мали значний досвід суспільно-політичної діяльності, освітянської роботи, військової служби, відповідно Нуман Челебі Джихан (Челібжан Челебієв) і Джафер Сейдамет-Киример (Джафар Сейдамет).

Перший з них Ч.Челебієв народився 1885 р. в селищі Сонак Перекопського повіту Таврійської губернії в родині крупного землевласника, що дозволило йому отримати престижну в мусульманській громаді освіту. Ч.Челебієв закінчив юридичний і богословський факультети Стамбульського університету. З 1906 р. він приєднався до національного руху кримських татар, висловлюючи ідеї ісламської солідарності, за що переслідувався царським урядом, в роки Першої світової війни служив у російській армії «вольноопределяющимся».

Другий кримськотатарський лідер Д.Сейдамет народився 1889 р. в селищі Кизил Таш Ялтинського повіту Таврійської губернії в родині заможного селянина. Він також спочатку вчився на юридичному факультеті Стамбульського університету, по закінченню якого в 1910 р. написав наукову монографію «Пригноблений кримськотатарський народ». В юнацтві Д.Сейдамет захоплювався ідеями народників, але після отримання другої освіти в Сорбоні він відійшов від їхніх поглядів. Вчився Д.Сейдамет і в Петербурзькому університеті, а на початку війни поступив до юнкерського училища.

На зборах 25 березня 1917 р. пролунала також докладна доповідь Аджі Бекір Меметова, що була підготовлена кримськотатарською молоддю і стосувалася національно-конфесійного життя. Її квінтесенцією став висновок про причини неможливості самостійного вирішення кримськими татарами своїх релігійних проблем. Передусім вказувалося на їхню культурну відсталість, відсутність дійової громадської організації та зневажливе ставлення до людської особистості. Тобто, навіть у вирі революційних подій мусульманські лідери Криму не загострювали спочатку ніяких політичних гасел, залишаючись цілком лояльними до нової влади.

Разом з тим на березневих зборах вони утворили Тимчасовий мусульманський виконавчий комітет у кількості 45 осіб. Його очолили Челібжан Челебієв, який обійняв посаду комісара Духовного правління, а також Джафар Сейдамет, який став комісаром Вакуфної комісії. До центрального проводу Мусвиконкому – Президії та Секретаріату увійшли визнані на той час молоді лідери кримськотатарського національного руху А.Айвазов, М.Кипчацький, С.Хаттатов, А.Озенбашли, Х.Чапакчи, а також імам І.Тарпі. У складі Мусвиконкому, крім духовного управління і відділу вакуфного майна, створили бюджетний, статистичний відділи і відділ народної освіти. Мусвиконкому підпорядковувалися утворені незабаром в повітах і містах Таврійської губернії місцеві мусульманські комітети, а також молодіжні організації і Жіночий комітет.

У смутний час «російського двовладдя» політична позиція Мусвиконкому визначилася досить швидко. На відміну від Сімферопольської ради, виконком якої 30 березня відхилив прохання кримських татар про надання їм в ній квоти місць, Тимчасовий уряд визнав Мусвиконком як вищий орган кримських татар, що мав право вирішувати всі питання їхнього життя, оскільки останній не висував на той час вимог щодо створення самостійної держави, підтримував, як і інші кримські національно-громадські організації (єврейський, молдавський і вірменський обшинні комітети, українські громади, болгарські, польські та литовські товариства), політику петроградської влади. Таким чином, Мусвиконком у межах кримськотатарської громади губернії фактично перебрав на себе владу Таврійського магометанського духовного правління.

Незабаром кримськотатарська делегація в кількості 25 осіб відбула на I Всеросійський мусульманський конгрес, що проходив 1-11 травня 1917 р. в Москві. На ньому обговорювалися перспективи національного розвитку мусульманських народів колишньої Російської імперії. В ході розгорнутої з цього питання дискусії було висунуто дві основні ідеї – національно-культурної і

територіальної автономії у межах майбутньої демократичної російської федерації. Лідер кримськотатарської делегації Д.Сейдамет, який був одним з дванадцяти членів президії Конгресу, обстоював першу ідею, але перемогла точка зору щодо доцільності територіальних автономій. Більшістю голосів Конгрес ухвалив резолюцію, що передбачала створення автономних областей федеративної Росії, таких як Туркестан, Крим, Кавказ, Волго-Урал, Сибір. Також на цьому з'їзді було сформовано Військову мусульманську колегію з центром у Казані. За її координаційного керівництва протягом червня – липня 1917 р. у майбутніх автономних областях, в тому числі в Криму, розпочався набір до мусульманських військових частин.

Безпосереднє керівництво цим процесом на півострові взяв на себе Мусвиконком, офіційним друкованим органом якого з 27 червня став сімферопольський щотижневик «Міллет» («Нація»), очолюваний головним редактором Асаном Сабри Айвазовим. Разом з тим, не обмежуючи свою діяльність кримськотатарською громадою, Мусвиконком незабаром заснував ще один друкований орган. З 22 липня 1917 р. в Сімферополі під редакцією Халіла Чапакчі і Алі Боданинського щотижня почала виходити російськомовна газета «Голос татар».

В цей час функції загального ідеологічного центру кримськотатарського національного руху вже виконувала така політична організація, як партія «Міллі-Фірка» (в перекладі з арабської «Народна партія»). Адже на початку липня 1917 р. до її Центрального комітету («Загальний центр») увійшли члени Мусвиконкому Ч.Челібєв, Д.Сейдамет, А.Айвазов, С.Хаттатов, А.Озенбашли, Д.Аблаєв, А.Хільмі.

Статут «Міллі-Фірка» («Партійна інструкція») закріплював її максимально централізовану структуру. Членом партії міг бути лише кримський мусульманин, який досяг 18 років, суворо дотримувався лінії «Загального центру», не притягувався до юридичної відповідальності й не був помічений у надлишковому вживанні алкогольних напоїв, захопленні азартними іграми та інших зловживаннях.

На підставі виробленої програми «Міллі-Фірка» 22 липня 1917 р. у друкованих органах Мусвиконкому щотижневиках «Міллет» і «Голос татар» було оприлюднено «Політичну декларацію кримських татар», що уточнювала їхню концепцію автономії. В ній висувалися вимоги скликання Установчих зборів для уконституювання Російської Федеративної Демократичної Республіки, в якій «усі мови повинні бути рівними», а Криму надавалася роль її окремого суб'єкта. При цьому підкреслювалося, що «татарський народ у єдності з іншими народами, які мешкають в Криму, не вимагає для себе політичної автономії, проте не дозволить встановлення в Криму політичної гегемонії будь-якого іншого народу». Декларація також вимагала передачі землі тим, хто працює, скасування привілеїв колишніх мурз, повернення кримськотатарському народу вакуфних земель, формування окремих військових частин з татарських солдатів.

Тобто влітку 1917 р. позиції Мусвиконкому і ЦК «Міллі-Фірка» були досить поміркованими й не давали підстав говорити про кримський сепаратизм. Проте навіть така Декларація в шовіністично налаштованих російських колах Криму викликала привід для спроб придушення кримськотатарського національного руху.

Вже наступного дня севастопольська контррозвідка Чорноморського флоту заарештувала муфтія Ч.Челібєва, якого звинуватили у зв'язках з Туреччиною, країною ворожого до Росії блоку. Це викликало протест з боку Мусвиконкому, що відразу зібрався на екстрений з'їзд. 25 липня 1917 р. протест Тимчасовому уряду в Петроград надіслав II Всеросійський мусульманський конгрес, що проходив у ті дні в Казані. Під тиском громадськості за дві доби муфтія звільнили, але обурення кримських мусульман цією акцією вгамувати було складніше. Відтоді Мусвиконком почав вимагати відставки таврійського губернського комісара Тимчасового уряду М.Богданова, якого вважали причетним до арешту Ч.Челібєва.

З 8 по 15 вересня кримськотатарська делегація брала активну участь в роботі «Конгресу федералістів» – з'їзду представників «неруських» народів Росії, що відбувався в Києві. Палкі дебати делегатів засвідчили поширення серед них децентристських настроїв щодо майбутнього державного устрою Росії. Така ж тенденція була відчутною на сімферопольському з'їзді представників всіх політичних та громадських організацій кримських татар 1-2 жовтня 1917 р., в якому взяли участь понад 200 делегатів. Виступаючи тут, Ч.Челібєв схвалив київські зустрічі з керівниками Центральної Ради, які заявили про не включення Кримського півострову в межі Української територіальної автономії і ухвалили резолюцію про те, що «Крим належить кримчанам». Підсумком роботи

сімферопольського з'їзду стали ухвали про вибори делегатів на Всеросійські установчі збори і про скликання II Курултаю – Установчих зборів кримських татар. Вибори його делегатів призначили на 17 листопада 1917 р. Але демократичний розвиток подій в Росії було перервано 25 жовтня 1917 р. збройним поваленням більшовиками влади Тимчасового уряду. В нових політичних умовах 30 жовтня на надзвичайному Пленумі дванадцяти організацій кримськотатарського народу Мусвиконком запропонував проект утворення Революційного штабу Криму за участю в ньому також представників Ради робітничих і селянських депутатів, матросів Чорноморського флоту. Проте наступного дня виявились різкі розбіжності між політичними силами, які мали увійти до штабу, більшовицька частина покинула залу засідання.

Остаточна ж зміна стратегічного курсу керівних органів кримськотатарського національного руху відбулася після проголошення III Універсалу Української Центральної Ради. 11 листопада 1917 р. надзвичайне засідання Мусвиконкому під головуванням Ч.Челібєєва ухвалило звернення з привітанням вільній Україні й проголосило необхідність утворення Кримської республіки на засадах територіальної автономії як вільної республіки всього громадянства півострову. Але ідея утворення Кримської республіки не була підтримана іншими політичними силами на півострові.

Так, Всекримський з'їзд Рад, що був скликаний 16-17 листопада в Сімферополі, хоча й оголосив більшовицьке збройне повстання у Петербурзі «злочинною авантюрою» і визнав рішення II Всеросійського з'їзду Рад неправомірними, більшістю голосів висловився за передачу влади Таврійському губернському з'їзду представників міських і земських самоуправлінь. Останній відбувся 20 листопада в Сімферополі і також не підтримав ідею утворення окремої Кримської республіки. До з'ясування шляхом Установчих зборів волі населення Криму і трьох північних повітів Таврії (Бердянського, Мелітопольського, Дніпровського), долучених Центральною Радою до Української територіальної автономії, було вирішено сформувати своєрідний тимчасовий уряд Таврійської губернії – Раду народних представників, відповідальну перед з'їздом – її утворювачем. До неї увійшло 48 членів – представників не лише від територіальних громад, а й від профспілок, Революційного штабу і окремих національностей (кримських татар, українців – по три, росіян, євреїв і кримчаків – по два, німців, греків, вірменів, естонців – по одному).

Незважаючи на це, 26 листопада 1917 р. у ханському палаці в Бахчисараї урочисто відкрився II Курултай кримськотатарського народу, де були присутні й представники інших національностей. На порядок денний його роботи висувалося визначення державного статусу Криму, вирішення проблем національного самовиразу кримських татар, реформування їхнього релігійного, суспільного і культурного життя. Після палких багатоденних дебатов 13 грудня 1917 р. Курултай спромігся схвалити Національну Конституцію (Основний Закон) кримськотатарського народу.

За обсягом Конституція не велика, але досить змістовна. Її 18 статей увібрали в себе практично всі найсуттєвіші досягнення практики світового конституціоналізму на той час. Серед них варто, перш за все, звернути увагу на визначення основних державних засад Криму, що проголошувався республікою за формою правління і демократією за типом політичного режиму. Про форму державного устрою Криму безпосередньо в Конституції не йшлося. Проте відсутність навіть згадки про автономний устрій у складі російської федерації свідчить про чітке визначення «батьків» кримськотатарської Конституції на державний суверенітет півострова. До того ж ст.7 Конституції фіксувала визнання Курултаєм «повної незалежності законодавчої, виконавчої, судової влади так само, як і врахування кожної з них в системі національного самоуправління.» З цього можливо припустити, що кримськотатарська державна ідея не заперечувала ні унітарний, ні федеративний устрій проголошеної Курултаєм Демократичної Кримської Республіки. Разом з тим статті 12-14 Конституції залишають право остаточного вирішення державних засад Криму за Установчими зборами всіх його мешканців, тому Курултай відразу зобов'язав «Татарський парламент в найкоротший термін забезпечити їхнє скликання».

В дусі загальних принципів багатьох тогочасних європейських і американських конституцій в Основному законі кримських татар зафіксовані права і свободи людини. І тут за деякими конституційними нормами мусульманський народ навіть випередив держави, що вже давно здійснили так зване «буржуазне реформування». Чого тільки варта ст. 18, в якій «Курултай проголошує абсолютну рівність жінок і чоловіків та доручає Парламенту прийняти стосовно цього спеціальний закон». Конкретизовано таку рівність у нормі, що визначає порядок виборів до вищого законодавчого органу. За ст. 2 це «постійний Парламент (*Меджліс-і-Мебусан*), який обирається всім населенням

(жінками і чоловіками) на підставі вільних, рівних, прямих виборів при таємному голосуванні». Не багато країн в світі в 1917 р. могли пишатися жіночим виборчим правом.

Термін законодавчих повноважень Меджлісу визначався в три роки. Депутати обиралися за мажоритарною системою, норма представництва складала – один від 5000 – 7000 виборців. Але тимчасово, посилаючись на політичні умови в регіонах колишньої Російської імперії, Курултай вирішив всенародні вибори не проводити, утворити Парламент терміном на один рік з числа своїх прибулих на засідання депутатів. Черговість скликань встановлювалася самим Меджлісом, позачергове засідання мало відбуватися за зверненням до Президії більше ніж третини депутатів. Зазначалося, що функцією Парламенту було видання законів, «які стосуються наукових, релігійних, юридичних, військових, фінансових, політичних, а, при необхідності, комерційних, землеробських, індустріальних проблем кримськотатарського народу.» Для кожної з цих сторін діяльності передбачалося створення парламентських комісій.

Функції уряду згідно з кримськотатарською Конституцією мала виконувати Рада національного самоуправління, рішення про створення якої та затвердження персонального складу відбувалося на Курултай. Вона складалася з профільних відділів та управлінь або дирекцій – *мюдюрлюк даирелер*, очолюваних відповідними директорами. Для кожної з дирекцій Конституцією визначалися свої функції.

Так, дирекція просвіти – *Маариф ідареси* мала визначати «розумне відношення татарського народу до всіх шкіл, медресе, культурно-просвітницьких і наукових закладів, належних до компетенції Кримської Демократичної Республіки, і спільно з вибірними науковими установами розробляти проекти автономізації всієї справи науки і просвіти». Дирекція релігійних справ – *Динієс ідареси* у своїй діяльності повинна була «спираючись на магометанське релігійне право – *шаріат-і-мухамейє*, займатися питаннями віри та віросповідання татарського народу, сприяти укріпленню культу і розповсюдженню ісламської релігії». Дирекція фінансів і вакуфних земель – *Малієс ве вакуф ідареси* мала займатися питаннями стягнення податків і підготовкою національного бюджету з поданням його на затвердження до парламенту. У складі цієї дирекції засновувався особливий відділ земельної (вакуфної) реформи, що розробляв заходи для покращення становища кримських татар, мешкаючи в селах і на вакуфних ділянках. Також зазначалося, що Курултай вводить для покриття видатків на утримання уряду національний податок на кримськотатарський народ, розмір якого визначається парламентом. Дирекція юстиції – *Адлієс ідареси* заступала місце муфтіату – Муфтіюлюк, що скасовувався, і мала своїм завданням вирішувати спірні питання кримськотатарського народу у галузі цивільного права «на підставі шаріату, національних звичаїв, традицій громадського життя і навів татар». Дирекція зовнішніх зносин – *Хариджієс ідареси* складалася з декількох відділів, що мали вирішувати справи за такими напрямками: «1. стосунки кримськотатарського народу з міськими і земськими органами; 2. військова зобов'язальність, якщо вона виникає; 3. політичні, культурні та економічні суспільні зносини з іншими народами».

Але в таку управлінську схему не укладалися так звані «силові відомства». Щодо регламентації їхньої діяльності Конституція передбачала додаткове законодавство. Так ст. 8 констатувала, що для «упорядкованого і систематичного управління національними справами кримськотатарського народу» передбачалися «особливі управління (діари) із забезпечення виконання окремих національних завдань на підставі спеціально вироблених законів.»

Керівники дирекцій поєднувалися в своєрідний «внутрішній кабінет», колегіальний орган для оперативного управління державними справами, що мав назву *Баш мюдюрлюк* – Президія Ради директорів. Крім того, передбачалося й утворення Президії Національного Уряду – *Ідаре-і-Мілієс Рейслиги*, яка за Конституцією мала контролювати «дотримання і виконання прийнятих законів у різних галузях національного самоуправління, забезпечення гармонійної взаємодії в роботі всіх дирекцій і втілення в життя національних ідеалів».

Незважаючи на проголошення незалежності гілок влади, Конституція містила норми, які свідчили про те, що законодавча влада мала сильний вплив на виконавчу. Кожна дирекція представляла до Парламенту на затвердження підготовлені власні законопроекти в галузі її діяльності. До того ж керівники дирекцій могли призначатися Президентом Національного уряду виключно з числа депутатів Парламенту. Сам же Голова уряду призначався за рішенням більшості Меджлісу і був підзвітним лише перед Парламентом.

18 грудня 1917 р. в газеті «Міллет» було опубліковано Звернення (Прокламацію) кримськотатарського Національного уряду до громадян півострову, яким оголошувалося про введення до чин-

ності Конституції Демократичної Кримської Республіки з метою «встановити та захистити в Криму мир і порядок, запобігти голоду, товарного дефіциту і припинити мародерство та грабунки». У Прокламації також зазначалося, що «кримськотатарський Національний уряд, визнаючи та поважаючи особисті і національні права кожного, вимагає від інших взаємної поваги своїх національних прав. Він доводить до загального відома Національну Конституцію – Основний закон кримських татар, котрому кожний громадянин повинен слідувати і котрий кожний громадянин має поважати».

Таким чином, наприкінці 1917 р. в Криму стали існувати паралельно дві владні структури, що через свої установчі представництва оголосили про створення відповідних урядів – губернської Ради народних представників і кримськотатарської Ради національного самоуправління. Проте, незважаючи на те, що у підпорядкуванні обох урядів були власні військові підрозділи, збройних сутичок між ними не виникало.

Натомість після розгону більшовиками 9 січня 1918 р. Всеросійських установчих зборів у Петрограді їхні загони розв'язали громадянську війну і в Криму. Незважаючи на те, що вже наступного дня Ч.Челібєєв з метою запобігання кровопролиття запропонував реальний компромісний вихід з ситуації – утворення коаліційного органу кримської влади, куди мали увійти по десять осіб від губернської Ради народних представників, більшовицьких рад і кримськотатарської Ради національного самоуправління, його пропозицію було провалено. Адже кримські більшовики мали реалізовувати плани своїх вождів із захоплення влади на Чорноморському флоті, що вони розпочали здійснювати ще наприкінці 1917 р., коли прибулі до Севастополя балтійські матроси-добровольці загону Мокроусова заарештували офіцерів есмінця «Хаджибей». По відмові розмістити останніх в місцевому арештантському будинку їх вивели на Малахів курган і в ніч на 16 грудня 1917 р. розстріляли. Це стало сигналом для масових розправ з офіцерами на інших кораблях і в частинах Чорноморського флоту.

Продовженню кримської драми сприяло рішення про створення Військово-революційного штабу в Севастополі, що було ухвалене 12 січня 1918 р. на об'єднаному засіданні Севастопольської ради, Центрального комітету Чорноморського флоту, ради селянських депутатів, представників міського самоврядування, головного заводського комітету порту, головного комісара Чорноморського флоту, соціалістичних організацій і представників усіх суден та частин. Наступного дня збройні анархо-більшовицькі підрозділи матросів придушили опір кримськотатарських ескадронів та російських офіцерських загонів біля Бахчисарая і увійшли до Сімферополя. Голову кримськотатарської «Директорії» Ч.Челібєєва було заарештовано. Протягом січня влада перейшла в руки більшовиків в Ялті, Джанкої, а на початку лютого встановилася в решті міст і степовій частині півострову. Газети «Міллет» і «Голос татар» були закриті. Така ж доля спіткала навіть ліберальне видання І.Гаспринського «Терджиман».

В ніч на 21 лютого 1918 р. за рішенням матроських зборів лінкору «Борець за свободу» озброєний натовп увірвався до Севастопольської в'язниці і повів до Карантинної балки п'ятьох заарештованих. Серед них були муфтії Челібєєв, адмірал Львов, капітан 1 рангу Карказ, лейтенант Цвінгман і городовий Синиця, яких розстріляли впритул і вже мертвих били прикладами і камінням по голові. А в березні 1918 р. політичний режим утвореної в Криму Радянської Республіки Тавриди оголосив також про розпуск партії «Міллі-Фірка». Д.Сейдамету вдалося виїхати до Туреччини. Ідея кримськотатарської державності залишилася не реалізованою.

Отже, на підставі історико-правового аналізу програмних документів кримськотатарського національного руху в 1917 р., можливо встановити, що його розвиток відбувався у відповідності до загальних закономірностей, що були характерні для інших національних регіонів колишньої Російської імперії, зокрема України. Так само, як і Центральна Рада та її Генеральний секретаріат, «Міллі-Фірка» та Мусвиконком спочатку не висували на порядок денний питання про цілковиту державну самостійність краю, стоячи на позиціях територіальної автономії у складі федеративної Росії. Проте перерва більшовиками в жовтні 1917 р. мирного процесу державного самовизначення російських регіонів призвела до певної радикалізації політико-правових поглядів лідерів кримськотатарського національного руху й примусила їх обстоювати ідею створення окремої Демократичної Кримської Республіки.